

Zsigmond Attila

„... MI ENNEKUTÁNNA AZ ERDÉLYI PÜSPÖKSÉGHEZ FOGNÁNK TSATTOLÓDNI ...”
ADALÉKOK A SZILÁGY-SZOLNOKI EGYHÁZMEGYE LÉTREJÖTTÉHEZ

Az 1820-as évek eleje jelentős fordulópontot hozott el a szilágysági gyülekezetek számára, ugyanis ekkor sikerült pontot tenni egy hosszú ideje vajúdó folyamat végére, és hivatalos keretek között rendezni az itteni eklézsiák sajátos, kétlaki állapotát. Ekkortól számítjuk a szilágy-szolnoki egyházmegye megalakulását, amely a korábbi szilágyi traktus átszervezésével jött létre, némileg kibővített formában, de immár nem a tiszántúli egyházkerület (ahova a jogelődök tartoztak), hanem az erdélyi kötelékében. Az események és következményeik későbbi értékeléseiben valamelyest a nézőpont szubjektivitása is szerepet játszott, amennyiben az a hivatalos kereteket bő harmadfél évszázadon át biztosító Tiszántúl, avagy a szerepet magának vindikáló Erdély irányából történt. Jelen tanulmány célja, hogy a korábban a felsőbb egyházi hatóságok forrásanyaga alapján tárgyalt eseménytörténetet kiegészítse, árnyalja az egyházmegye levéltári anyagában található adatokkal, azaz bemutassa, hogy maguk az érintettek hogyan élték meg az 1821-es „impériumváltást”.

A témával elsőként Könyves Tóth Mihály debreceni lelkész, levéltáros foglalkozott az 1860-as évek elején, az elcsatolt eklézsiák történetét a 18. század első harmadától 1848-cal bezárólag ismertetve a kerület levéltárában őrzött dokumentumok alapján.¹ Munkája Balogh Péter püspök megbízásából készült, 1862-es közreadása történelmi távlatú rálátást biztosított az előző évben meghozott közgyűlési határozatra, miszerint a Partium Erdélytől való hivatalos elválasztása ellenére a Szilágyság továbbra is megmaradt az erdélyi egyházkerület keretei között.² Bár a határozat látszólag az érintett felek közötti teljes egyetértés jegyében született meg, s az ismertetés szerzője jóformán csak a vonatkozó dokumentumok szűkszavú bemutatására szorítkozott, ennek elkészítését egyértelműen a tiszántúli gyökerek hangsúlyozása generálta.³

¹ KÖNYVES TÓTH Mihály: Történelmi előadás, minő viszonyban állanak az ugynevezett partiumbeli eklézsiáink a tiszántúli superintendentiához, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 5(1862/44–47), 1393–1399, 1433–1440, 1466–1472, 1497–1502.

² KÖNYVES TÓTH Mihály: Nyílt levél, a protestáns egyházi és iskola lap. t. c. szerkesztőjéhez, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 5(1862/44), 1391–1392.

³ Jól mutatja a nézőpontok különbözőségét, hogy nem sokkal Könyves Tóth áttekintésének megjelenése után Faragó József szilágy-szolnoki esperes terjedelmes nyilatkozatban reagált, s állt ki az egyházmegye Erdélyhez tartozásának jogos volta mellett. FARAGÓ József: A szilágy-szolnoki egyházmegye nyilatkozata, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 6(1863/14), 426–432.

Ezt követően, néhány évtized múlva Pokoly József kolozsvári teológiai tanár vázolta fel tömören a szilágysági gyülekezetek Erdélyhez történt átcsatolását s annak előzményeit, az egyházkerületről írt nagyívű munkájában, a végül siker koronázta törekvések fő motivációjaként a kedvezőbb erdélyi vallásügyi helyzetet jelölve meg.⁴

2009-ben egy előadás erejéig magam is foglalkoztam a kérdéssel, röviden ismertette a Szilágyság világi és egyházi szempontból egyaránt viszontagságosnak ítéltető történetét, a témára vonatkozó nyomtatott források alapján.⁵ Néhány év múlva látott nyomdafestéket Szabadi István levéltárosnak a témáról írt áttekintése, melyben a szerző a Szilágyság avatott kutatójaként lényegre törő alapossággal mutatta be az egykori előd, Könyves Tóth által másfél évszázaddal korábban felvázolt eseménytörténetet.⁶

Az egyházi berkekben végbemenő folyamatok megértéséhez szükséges szem előtt tartanunk, hogy a Partium, s abban a Szilágyság közigazgatási keretét jelentő két vármegye, Kraszna és Közép-Szolnok hovatartozása az 1570-es speyeri egyezményt követően meglehetősen változatosan alakult. Így jött létre az a sajátos helyzet, amelyben a 17. század végén a királyi Magyarországhoz visszacsatolt Rézszekekből Zaránd és a két szilágysági vármegye csak adózási szempontból került át, közigazgatásilag továbbra is Erdélyhez tartozott. A kétlaki állapotot egy 1733-ban kelt kormányrendelet szüntette meg, Erdély javára ítélve, s bár a következő évtizedekben királyi szentesítéssel ellátott törvények írták elő a visszacsatolást, ezek végrehajtása elmaradt. Az alábbiakban tárgyalandó események idején is tehát még a korábbi helyzet állt fenn.

A továbbiakban már kimondottan az egyházszerkezeti viszonyok alakulására irányítjuk figyelmünket. A köztudatban meggyökerezett – konkrét adatokkal viszont nem igazán alátámasztható – narratíva szerint a Szilágyság már igen korán megismerkedett a reformátori tanokkal, a talányos Derecskei Demeter buzgólkodásának köszönhetően.⁷ Az 1554-es óvári zsinat lutheránus szellemiségű határozatait többek között az a Horváthi Mihály is aláírta, aki 1557 nyarán, a kolozsvári nemzeti zsinaton már szilágyi archidiakónusként vett részt.⁸ Az ekkortájt megalakult tiszántúli egyházkerületet alkotó 14 egyházmegye között ott találjuk a szilágyit és a közép-szolnokit is, nemkülönben az 1567-es debreceni zsinaton elfogadott II. Helvét Hitvallás aláíróiként is.⁹ A szilágysági esperesek névsorát

⁴ POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*, 5. köt., Budapest, 1905, 243–245.

⁵ ZSIGMOND Attila: Debrecen? Kolozsvár? Nagyvárad? Változó keretek a szilágysági református egyház történetében, *Hepehupa* 8(2009/2), 9–14.

⁶ SZABADI István: A szilágyi (krasznai) egyházmegye és az erdélyi egyházkerület kapcsolata a 18. században, *Egyháztörténeli Szemle* 14(2013/4), 31–37.

⁷ SÍPOS Gábor: Derecskei Demeter, a Partium reformátora, in: uő: *Reformata Transylvania*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012, 13–21.

⁸ KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, Magyarországi Protestansegylet, 1881, 32.; BOD Péter: *Magyar Athenas*, Sepsiszentgyörgy, T3, 2003, 145.

⁹ ZOVÁNYI Jenő: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*, Debrecen, Nagy Károly Grafikai Műintézet, 1939, 14.; DEBRECENI EMBER Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2009, 426.

1578-tól ismerjük, a lelkészek pedig már a kezdetektől folyamatosan feltűnnek a zsinati jegyzőkönyvekben, különböző vitás ügyekben, illetve az ordinációs névsorokban.¹⁰ A tiszántúli kerület megosztottságának első jelei Várad 1660-os eleste után jelentkeztek, minek következtében a hódoltság területén fekvő egyházmegegyék és az ezen kívül esők között egyfajta kényszerű elkülönülés figyelhető meg, noha a generális zsinat hatálya elvileg túlnyúlt a politikai határokon. Ennek tudható be, hogy az északi egyházmegegyék között a szilágyságiak képviselői is rendszerint távolmaradtak a közzsínatoktól.¹¹

Az I. Carolina Resolutio (1731) rendelkezéseire reagálva Ráday Pál egyetemes főgondnok vetette fel a tiszántúli kerület kétfelé osztásának lehetőségét, ami viszont Zoványi P. György püspök határozott ellenkezését váltotta ki, és végül a II. Carolina Resolutio (1734) is a korábbi egyházi határokat szentesítette.¹² Zoványi helyzete annyiban volt sajátos, hogy ő három évtizeden át zilahi lelkészként és szilági senioraként töltötte be hivatalát. Személyesen ritkán jelent meg Debrecenben, és saját egyházkerületének vezetőségével is többször szembekerült. Már 1744-ben kemény hangú idézéssel rendelték maguk elé számadásra, állítólagos törvénytelenések okán, 1750-ben pedig az elsőként megválasztott főgondnok, Dobozy Mihály levélben kérte, hogy Szódi István főjegyzőt szinte teljes hatáskörrel ruházza fel, a hatékonyabb érdekvédelem céljából. 1751-ben Harsányi István közép-szolnoki esperes azt sérelmezte, hogy egyházmegegyéjét Zoványi az erdélyi kerülethez szerette volna csatolni, ezért a szuperintendenciális gyűlés a püspököt figyelmeztetésben részesítette.¹³ Bár a fennmaradt források tükrében Zoványi egy meglehetősen autoriter személyiségként áll előttünk, aki főleg a világiak egyházkormányzati szerepvállalása iránt viseltetett bizalmatlansággal, de ugyanakkor a szilági traktus senioraként maga is arra kényszerült, hogy számos alkalommal az erdélyi kerület érdekvédelmi testületének számító Főkonzisztórium segítségére apelláljon. Zoványi 1758-ban bekövetkezett halála után fia, József örökölte meg az esperesi széket, s a két kerület közötti feszültség az ő regnálása alatt érte el a tetőpontját, ami végül hivatalának elvesztését eredményezte 1769-ben.¹⁴ Viszont az a tény, hogy az ő félreállításával az ellentétek továbbra sem szűntek meg, arra utal, hogy ismét nem csupán Zoványi József egyéni ambícióiról, kompromisszumképtelenségéről volt szó. Mindennél világosabban mutatja ezt, hogy például az esperesi eskü letételével kapcsolatban a későbbiekben is több alkalommal gondok támadtak, a tiszántúli szuperintendensnek, illetve az erdélyi Főkonzisztóriumnak való alávettetéség te-

¹⁰ DÁNÉ Veronka – SZABADI István (s. a. rend.): *A Tiszántúli Református Egyházkerület zsinati iratai I. 1578-1735*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2022, passim.

¹¹ SZABADI István: Zoványi György püspök és a tiszántúli református egyházkerület egysége, in: Kolombán Vilmos József (szerk.): *Határtalanul a határok között*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 28., Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2020, 78–84, 79.

¹² Uo., 80–81.; Dáné–Szabadi: *A Tiszántúli Református*, 375, 378.

¹³ TÓTH Sámuel: *Adalékok a tiszántúli ev. reformált egyházkerület történetéhez*, 2. füz., Debrecen, 1894, 12.

¹⁴ Zoványi: *A Tiszántúli Református*, 63–64.

kintetében.¹⁵ Emellett az is megfigyelhető, hogy néhány esetben az egyházmegyében felmerült, kerületi szintig jutó vitás kérdésben a szembenálló felek érdekeik érvényesítése végett folyamodtak egy időben Erdély, illetve Tiszántúl támogatásához.¹⁶ Továbbá még az is említésre méltó, hogy Debrecen 1774-ben a Szilágyságban szolgáló procedensek (lelkészjelöltek) Erdélyben történő felszentelése ellen is szót emelt, amire viszont mindeddig csupán néhány szórványos példát találtam, s ennek alapján nem igazán beszélhetünk egy általános tendenciáról.¹⁷

Az események folyamatát szemlélve, mások nyomán magam is Zoványi Jenő lényeglátó megállapításával jellemezhetem a történéseket, miszerint a tiszántúli egyházkerület „kezdt megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az »Erdélyhez tartozó eklézsiák a magyarországi eklézsiáktól elszakasztassanak«”.¹⁸ Péchy Imre főgondnok 1818-ban bemutatott egy átfogó rendezési tervet, melynek célja az volt, hogy az egyházmegyék beosztását a világi közigazgatási határokhoz igazítsa. A pragmatikus indíttatású elgondolás viszont az érintett traktusok heves ellenállásába ütközött, s ezt egyéb, Péchyt érintő panaszok is tetézték, melyek megoldását a Helytartótanácshoz és a királyhoz beadott folyamodványok útján próbálták elérni. A szembenálló felek megegyezésének hiányában végül a Helytartótanács elrendelte egy különleges megbízatású generalis konvent összehívását, mind a négy egyházkerület részvételével. Ennek első ülészakára 1821. március 18. és 24. között került sor Pesten, s egyéb napirendi pontok mellett itt tárgyalták az egyházmegyéket érintő átszervezést is, s az újabb tiltakozások ellenére azt mégis királyi jóváhagyásra terjesztették fel. A Debrecenben megtartott második ülészakon (okt. 1–4.) egy külön erre a célra kinevezett kilenctagú bizottság foglalkozott az egyházmegyék beosztásával, kevés változtatást eszközölve az 1818-as tervet. A határozat gyakorlatba ültetésére rögtön az ülészakot követően összehívott kerületi közgyűlésen (okt. 5–8.) került sor, ahol Héczei Pál közép-szolnoki esperest utasították, hogy még az év folyamán hívjon össze egyházmegyei gyűlést a felosztott traktus Tiszántúlon maradó gyülekezeteinek elbocsátása végett. Ugyanő volt az, aki az elcsatolt szilágysági eklézsiák nevében elbúcsúzott az egyházkerulettől.

E rövid áttekintés után lássuk, hogy a történések miképpen jelennek meg a szilági traktus gyűlésjegyzőkönyveiben. Az 1818 októberében tartott szuperinten-

¹⁵ Az 1806-ban megválasztott Dombi János ennek okán tagadta meg az eskü letételét, ezért 1816-ban bekövetkezett haláláig nem is nyert felső megerősítést. Hasonló indokkal emelt kifogást közép-szolnoki esperestársra, Keresztes Mihály is, egyházmegyéjének a Szilágyságba eső gyülekezeteire nézve. Uo., 89–90.

¹⁶ Szabadi: *A szilági (kerasznai) egyházmegye*, 36–37.

¹⁷ A teljesség kedvéért szükséges megjegyezni, hogy a szilágysági lelkészek származását tekintve – a kutatást első lépésben a számbelileg a testület mintegy egyharmadát kitevő akadémitákra szűkítve – azt látjuk, hogy a szolgálattevők döntő többsége erdélyi származású volt. A fennmaradt néhány utalás alapján úgy tűnik, hogy az ordináció helyének megválasztásában elsősorban nem külső tényezők (esetleges felsőbb, főkonzisztórium vagy esperesi utasítás), hanem egyéni, szubjektív szempontok játszottak szerepet. ZSIGMOND Attila: *Akadémita lelképásztorok a szilági traktusban (16. század – 1821)*, doktori értekezés, kézirat, 41–43, 45–50.

¹⁸ Zoványi: *A Tiszántúli Református*, 90.

denciális szék továbbított határozatai között az érintett területekkel kapcsolatban ez áll:

„6^{or} Az Erdélyhez tartozó eklésiáknak a Magyar Országai ecláktól való el választását kívánván az is, hogy amazok az erdélyi municipalis törvények szerént igazgattattnak, in publico ecclesiasticis az erdélyi Fő Consistoriumtul fügjenek, a mi superintendentiántól tsak in disciplinaribus et pure ecclesiasticis. Íródjon az erdélyi méltóságos Fő Consistoriumnak, hogy a Közép és Belső Szolnok vármegyékben, Kővár vidékén fekvő, s eddig a Szathmár vármegyei eclésiáin kal két tractusokban volt, úgy a Kraszna vármegyei eclésiákat is méltóztasson azoknak száma és fekvésekhez képpest tractusokra fel osztani, administratiojokat in publico ecclesiasticis coordinálni, minthogy a superintendentia azokra nézve egyebet fenn nem tart, hanem tsak a subordinatiot in pure ecclesiasticis et disciplinaribus”¹⁹

Eszerint a tiszántúli kerület gyakorlatilag tudomásul vette a Szilágyóság eddigi kettős jogállását, és hajlandó volt bizonyos kérdésekben elismerni a Főkonzisztórium fennhatóságát, de úgy, hogy az egyházvidék – ha átalakított formában is – névlegesen továbbra is a szuperintendencia része maradt. A határozat vonatkozó pontjait a soron következő, december 8-i parciális zsinaton tárgyalták, s két módosító javaslattal éltek: egyrészt sérelmezték a közép-szolnok vármegyei Cíkó elcsatolását,²⁰ másrészt pedig az egyházfegyelmézést nem a Superintendente Consistorium, hanem a püspök gyakorolhatta, de csak a Főkonzisztóriummal egyetértésben. A parciális szék e célból Kiss Lajos algondnokot, Betlendi János esperest és Polgári Márton főjegyzőt bízta meg a javaslatoknak az Egyházfőtanácshoz történő felterjesztésével, amelyben viszont már a Debrecenről való teljes elszakadás szándékát fogalmazzák meg: „az erdélyi püspökséghez való kaptsolatásunkat kérjük”.²¹

1819 júliusában a parciális széken tárgyalták a Helytartótanács nem hivatalos úton terjesztett, az év márciusában kelt, királyi megerősítésre felterjesztett átalakítási tervét, mely nagy nyugtalanságot keltett az egyházmegyében, eddigi szabadságjogainak megtartását illetően. Az iratot a Főkonzisztóriumhoz továbbították, innen remélve az esetleg szükséges további lépések megtételét. Ugyanakkor Betlendi kilátásba helyezett debreceni útját nem ítélték helyénvalónak, „mivel hogy

¹⁹ *Oeconomico Politico Protocolluma a' Tekintetes Közép Szolnok és T. Kraszna Vármegyékben helybeztetett Szilágy Vidéki Reformatus Ven. Tractusnak* (a szilágyi traktus parciális zsinati jegyzőkönyve, 1816–1833). A Román Nemzeti Levéltár Szilágy megyei Szolgálat (továbbiakban RNL), fond: Protopopiatul Reformat Sălaj-Solnoc (továbbiakban PRSS), jelzet: R41, 60v–61r.

²⁰ A sérelem teljesen jogosnak tekinthető, mivel a rendelkezés tévesen említi Cíkót közép-szolnokinak, a gyülekezet mindig is a szilágyi traktushoz tartozott. A tiltakozás oka bizonyosan az egyházmegye területi egységének megbontása miatti aggodalom volt, mivel az amúgy leányegyházként vegetáló Cíkó elcsatolása nem károsította volna meg számottevően az egyházmegyét. Ugyanakkor ez a lokális példa is jól szemlélteti, hogy miért övezte akkora általános felzúdulás az 1818-as átszervezési tervét.

²¹ PRSS,/R41, 63v–64r.

a debretzeni superintendentiától lejtendő el válasunk felől való akaratunkat már írásba oda el is küldöttük, s félő, hogy kedvetlenséggel illetessék esperestünk²².

Az átszervezés folyamata némi stagnálás után csak 1821-ben vett újabb lendületet. Bár a pesti generális konvent történéseire való közvetlen hivatkozás nem bukkan fel a parciális zsinati jegyzőkönyvben, de az egyházmegyei archívumban mégis találunk erre utaló nyomokat. Betlendi esperes Incze Sámuel erdélyi főgondnoktól értesült arról, hogy elképzeléseik szerint komoly esély van arra, hogy „esztendő ijenkor Zilahon lesz a generalis synodus”, ezért intézkedik, hogy a templomot és az egyházi épületeket idejében javítsák ki a nevezetes alkalomra.²³ Szeptember 25-én, a szilágycsehi parciálison tárgyalták Péchy Imre főgondnok levelét, melyben az esperest meghívta a szeptember 30-i szuperintendenciális székre, valamint az október elsején kezdődő generális konventre. Ekkor a küldöttek személyéről és költségeik fedezéséről is határoztak.²⁴ Betlendi végül nem a főjegyző, hanem az egyik assessor, Keresztes János dobai lelkész társaságában képviselte Debrecenben a szilágyi traktust, s az ottani történésekről a december 18-án tartott rendkívüli parciálison számoltak be az egyházmegye vezetőségének. Ez a minden hivatalossága ellenére mégis némileg személyes jellegűre sikeredett beszámoló hozzásegít, hogy az események tényszerű bemutatása mellett kissé beleshessünk a kulisszák mögé is. A mostoha útviszonyok miatt jókora késéssel odaérő kiküldöttek, lemaradva a szuperintendenciális gyűlésről, már csak Budai Ézsaiás kerületi főjegyzővel tudtak szót váltani, majd pedig másnap reggel Péchy Imre főgondnokkal, akitől először csak így, informális módon értesültek a Szilágyország teljes elcsatolását szentesítő királyi megerősítésről – a címválasztással ezt a momentumot kívántam megragadni. Közben elkezdődtek a generális konvent munkálatai is, amelyen ők mandátum híján csak megfigyelőként vehettek részt, de itt végre már hivatalos körülmények között is hallhatták az egyházmegye jövődjét illető határozatot. Felolvasásra került az egyéb elfoglaltságai miatt késedelmeskedő Laskai Sámuel alispán általuk kézbesített levele is, amelyben mint a Főkonzisztórium megbízott képviselője, az itteni archívumban elhelyezett papi ármális visszaszolgáltatását sürgette. Miközben a szuperintendencia képviselői az érdeklődést tényleges vagy színlelt értetlenkedéssel fogadták, Budai Ézsaiás jött segítségükre, pontosan megnevezve annak őrzési helyét. Péchy főgondnok viszont azon a véleményen volt, hogy a kerületnél maradó bihari és érmelléki eklézsiákra való tekintettel (melyek úgyszintén a diploma hatálya alá estek) az ere-

²² Uo., 82r–82v.; *A szilágyi traktus parciális gyűlésének felterjesztése a Főkonzisztóriumhoz* (Zilah, 1819. július 22.). A volt Szilágyiszolnoki Egyházmegye levéltári iratai a Zilahi Református Egyházmegye Levéltárában (a továbbiakban SzSzEm), fond: VIII./D Közigazgatási ügyek, jelzet: D/131.

²³ *Betlendi János levele Balogh Mihály zilahi főkurátorhoz* (1821. május 13.). SzSzEm, VIII/D, jelzet: D/124.

²⁴ A határozat szerint az esperest Polgári Márton főjegyző fogja elkísérni, útiköltségüket pedig nem a traktus kasszájából, hanem a lelkészekre és a mesterekre kétharmad-egyharmad arányban kirótt hozzájárulásból fogják fedezni – mindannyiukat egyaránt érintő ügyről lévén szó. RNL PRSS/R41, 140v.

deti maradjon Debrecenben, és csak egy hiteles másolatot adjanak át a szilágyságiaknak. Bár Betlendiék maguk nem szólalhattak fel, de annyi ráhatásuk mégis volt az eseményekre, hogy a visszaszolgáltatásban úgyszintén érdekelt Héczei Pál közép-szolnoki esperes és az irányukban látható jóindulattal viseltető Budai Ézsaiás előterjesztésére végül az a határozat született, hogy a levéltár számbavételekor történjen meg az ármális kikeresése és annak eredetiben való visszaszolgáltatása.²⁵ Másnapra maradt a traktusok felosztásának részletekbe menő taglalása, melyen Betlendiék úgyszintén részt vettek, majd, további maradásukat szükségtelennek ítélve, eltávoztak Debrecenből.

Az elcsatolást közlő, a generális nótárius által jegyzett hivatalos értesítésre reagálva a parciális szék azt határozta, hogy a Főkonzisztóriumhoz felküldendő *conceptus*ban igényelje „tractusunknak a maga épségében való meg hagyattatását”. Erre az szolgáltatott okot, hogy tudomásukra jutott az átszervezés folytán csupán 18 gyülekezetre apadt közép-szolnoki csonka egyházmegye abbéli igyekezete, hogy fogyatkozását a szilágysági traktus egy részének hozzájuk való csatolásával pótolja. Ugyanakkor Budai Ézsaiás főjegyzőnek is levélben köszönték meg eddigi, „sok ízben tapasztaltattni méltóztatott atyafiságos szeretetét”.²⁶

Hamarosan Kolozsvárról is megérkezett a Főkonzisztórium november 4-én kelt, 228-as számú rendelkezése, melyben a legfelsőbb jóváhagyást elnyert konventi határozatnak megfelelően maga is megtette a megfelelő lépéseket, egy négytagú bizottságot hozva létre, ennek feladatául szabva az átadott gyülekezetek helyzetének rendezését (elnöke: báró Bánffy Pál, további tagjai: báró Wesselényi József, Laskai Sámuel és Kiss Lajos). A szilágyságiak aggodalmát igazolta, hogy ekkor még valóban az volt az elképzelés, hogy a két vármegyéhez igazodva két külön esperességet hozzanak létre, de oly módon, hogy ezek között a gyülekezetek és a lelkek száma tekintetében ne legyen túl nagy eltérés. Ennek kidolgozását a főhatóság által megállapított ütemterv szerint egy esztendőn belül kellett elvégezni.²⁷

1822 márciusában a parciális szék a felosztást eligazító bizottság esedékes tanácskozásával kapcsolatban arra utasította az esperest, „hogy ha tractusunk mostani állása ellen valami oljas határozattátnék, ott mindgyárt referáljon, és legottan partialist gyűjtessen, hogy partialisunk is maga részéről a szükséges lépéseket meg tehesse”.²⁸ Csupán egy későbbi utalásból tudjuk, hogy a szilágyságiak Bodola János erdélyi püspököt is megkeresték, aki március 21-én kelt, Betlendi espereshez intézett válaszában velük egyetértőleg nyilatkozott („az általunk felhozott fontos okokra nézve azon 18. ekkláknak kérését roszsznak tartya, és ha meg fog az iránt kerdezttetni, a maga vélekedését a mi részünkre fogja meg tenni”), ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy a döntés nem az ő, hanem a Főkon-

²⁵ Budai és Héczei jó együttműködésének némi személyes színezetet ad közös, szilágypéri származásuk, Budait Héczei apja keresztelte, aki egykor maga is esperes és generális nótárius volt.

²⁶ RNL PRSS/R41, 149r–150v.

²⁷ Uo., 153v.

²⁸ Uo., 154v.

zisztórium hatalmában áll, s felhatalmazás hiányában egyelőre nem gyakorolhatja püspöki jogkörét az újonnan átcsatolt gyülekezetek felett.²⁹ Eszerint tehát egy olyan átmeneti állapot alakult ki, amelyben a leginkább érintettek egyelőre csak aggodalommal szemlélhették jövőjük bizonytalanságát, mindent latba vetve érdekeik érvényesítését illetően. Ez indította őket arra, hogy a május 9-én tartott parciális végzése alapján újból megkeressék a Főkonzisztóriumot a helyzet rendezése végett: „kérjük a méltóságos Fő Consistoriumot, hogy minket és tractusunkat az erdélyi fő tiszteletű püspök úrnak úgy méltóztasson ajánlani fő fel vigyázása alá, hogy mind a generalis synodusra ki küldendő invitatoria, mind egyéb felsőbbi rendelkezések mi hozzánk is hivatalosan küldődgyenek el.”³⁰

Bánffy Pál főgondnok augusztus 23-én kelt levelében, az átszervezésben illetékes bizottság elnökeként, szeptember elsejére Szilágysomlyóra hívta össze az érintetteket, „hogy a Szilágyságban lévő ekklesiáknak coordinációjok iránt ottan planum készítették, és az a méltóságos Fő Consistoriumhoz bé küldtessék”. A megejtett tanácskozásról az esperes a soron következő parciálison, szeptember 24-én számolt be, amit a jegyzőkönyv szűkszavú megjegyzése szerint a jelenlévők jóváhagyólag tudomásul vettek.³¹ Az Egyházfőtanács a felterjesztett tervvel kapcsolatban a december 8-án kelt, 257-es számú leiratában értesítette a traktust, hogy azt a következő módosításokkal fogadta el: az egyesített egyházmegye elnevezése *Szilágysági (Sylvaniensis)* legyen, az egyesített (*unitus*) elhagyásával; az új traktus egységes tisztkarral rendelkezék, melyben a volt érmelléki (azaz közép-szolnoki) traktus esperese *proseniorként* legyen „az ordinarius esperestnek coordinatussa, és olj formán valo dirigens társa”, az esperesi hivatalra való következőzés feltételével; kezdetben az összes assessor maradjon meg tisztségében, mindaddig, amíg a természetes apadás folytán helyreáll a törvény által megszabott létszám; közös levéltárát és kasszáját alakítsanak ki; valamint a világi felsőbbség irányába kérelmezzék, hogy a következő püspök kinevezésébe már az új traktus is bekerüljön. Ezt követték az egyesítés lebonyolítását szabályozó további részletes rendelkezések (a gyülekezetek ingó és ingatlan javainak összeírása, a bizonyító levelek és egyéb fontos iratok elhelyezése az egyházmegyei archívumban, részletes jegyzőkönyv elkészítése).³²

A másik érintett fél, a közép-szolnoki egyházmegye számára a fentebb ismertetett történések jóval nagyobb változást eredményeztek, ugyanis az átszervezés gyakorlatilag a harmadfél évszázados múltra visszatekintő traktus megszűnését eredményezte. Az eddig idetartozó 40 eklézsiából a Közép-Szolnok vármegye területén levő 18 egyesült a szilágyi traktussal, a fennmaradó Szatmár várme-

²⁹ Uo., 162v.

³⁰ Viszont ugyanezen a gyűlésen úgy határoznak, hogy nemcsak a traktus egyelőre még tisztázatlan jogállása miatt, hanem főként a szűkös anyagi helyzetükre való tekintettel nem vesznek részt a soron következő zsinaton, sőt még a Főkonzisztóriumhoz sem tudnak követet küldeni Kolozsvárra. Uo., 164r.

³¹ Uo., 168v., 169r.

³² Uo., 178v–179v.

gyeiekből pedig a szabolcsi traktusról leválasztott 14 és a szatmáriból áthelyezett 2 gyülekezettel együtt hozták létre a nagykárolyi egyházmegyét.³³

A hosszadalmas folyamat itteni első nyomát a traktus protokollumában, egy 1818. december 1-jén megszövegezett terjedelmes beadványban találjuk, melyet „a Közép Szolnoki helvétizai vallástételt követő egyházi vidéknek consistoriuma” intézett a szuperintendenciális konzisztóriumhoz. Reagálva a néhány hónappal korábban nyilvánosságra hozott átszervezési tervezetre, a beadvány szerzői mély-séges felháborodásuknak adtak hangot, főleg az egyházkormányzatban egyre inkább hangsúlyossá váló, általuk önkényesnek ítélt világi szerepvállalásra utalva. Ugyanakkor itt is megjelenik az erdélyi rész sajátos helyzetére való utalás:

„Ezen mi tractusunknak Erdélyhez tartozó részére nézve, minthogy minket felséges Fejedelmünk az erdélyi méltóságos Supremum Consistorium által méltóztatik kormányozni, ne akadályoztassa a’ főtiszteletű superintendens urat, hogy minket az erdélyi részen lévő Synodusával és Consistoriumával kormányozzon, minthogy nekünk a mi püspökünk elől az apellatio nem a magyar országi, hanem az erdélyi Cancellarián által mégyen Ő Felsége eleiben, a mely a magyar országi Superintendentiale Consistoriumtól oda nem mehetne – mert mi egyébaránt is Ő Felségének a homagialis hitet úgy tettük le, hogy Ő Felségéhez és az erdélyi jurisdictióban lévő magistratushoz hűségesek és engedelmesek leszünk.”³⁴

Az 1819. július 23-án Tasnádon tartott parciálison – hasonlóan szilágyi traktusbéli társaikhoz – maguk is a Főkonzisztóriumhoz folyamodnak, azt nehezményezve, hogy Péchy Imre főgondnok „minden authentia nélkül”, azaz önkényesen terjesztette fel királyi jóváhagyásra az őket igen nagy mértékben érintő átszervezési tervezetet, figyelmen kívül hagyva Benedek Mihály szuperintendens protestációját. Értelmezésükben a főgondnok szándéka az, hogy „megyénknek az erdélyi jurisdictio alatt lévő részét is a tisztelt Superintendentiale Consistorium jurisdictioja alá vonnyá”. Azért tiltakoznak az egyházmegye kettészakítása ellen, mert meglátásuk szerint ezzel a megoldással „megszűnne az a láncszem, a mely még eddig egybe kötve tartott bennünket az említett superintendentiának Magyar Országához reapplicált részével, és minthogy azon rész is a reapplicatio előtt azon törvényekkel, azon vallásbeli szabadságokkal élt, a mellyel mi erdélyiek élünk, még ezen egységünknel fogva lehetett az a reménység, hogy talán valaha a magyar országi rész is vissza kaphattya azon jussait és szabadságát”.³⁵ A traktus nyilvánvalóan az Egyházfőtanács által látja biztosítottak érdekei hathatós védelmét, s

³³ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 350, 429.

³⁴ A beadvány elkészítésének előzményét tartalmazó jegyzőkönyvi bejegyzésből csupán néhány sornyi olvasható, mivel az előző három lapot kitépték – nem tudni, hogy ez a szokatlan eljárás összefüggésben áll-e a jelen tanulmányban tárgyalt eseményekkel. A közép-szolnoki egyházmegye parciális zsinati jegyzőkönyve (1816–1821), RNL PRSS, jelzete: R42, 13r–14v.

³⁵ Uo., 18r–18v.

ugyanazt támasztja alá egy másik, a válóperes fellebbezésekre vonatkozó kolozsvári leiratra adott válasza is.³⁶

1820-ban változás történt a traktus élén, a Keresztes Mihály elhalálózásával megüresedett seniori széket Héczei Pál foglalta el. Szeptember 20-án kelt, esperestársához, Betlendi Jánoshoz intézett levelének tanúsága szerint tapasztaltabb kollégájának véleményét kikérve igyekezett maga is eligazodni az egyházkormányzat szövevényes erőviszonyait illetően:

„Nagytiszteletű esperest uram, ki a mostanin (t. i. az erdélyi generális zsinaton) jelen volt, és én bátorokodom annak lelkéről tudósítást kérni, ki és mi mozgattya azt, mik annak tárgyai, activitásai és tekintete, s mennyiben van az alatta a Fő Consistoriumnak és az ott tractalt dolgok mint igazíttatnak el, s mi annak az apellatorium foruma, van e ott valami nyomattatás? Ha élek, annak miben létét én is jövendőre ki akarom tanulni, mert most Debreczenbe szabaddá tettem, hogy oda el mehetek.”³⁷

Az egyházmegyei protokollumban az átszervezéssel kapcsolatosan már csak egyetlen alkalommal találunk bejegyzést. Az 1821. november 14-én Érmindszenten tartott parciális zsinat különleges jelentőséget nyert, ez lévén a legutolsó ilyen alkalom a megszűnő egyházmegye életében. A jegyzőkönyvben kimerítő részletekkel örökítették meg a nagyszámú résztvevő jelenlétében zajló eseményeket, a felolvasott hivatalos értesítéseket és az elhangzott orációkat. Héczei Pál leköszönő esperes személyes hangvételű búcsúbeszédéből a felsőbbség döntése iránti köteles engedelmesség hangoztatása mellett is kiérződik a megilletődöttség, s ezt talán nemcsak az alkalom megkívánta retorikai fogásként értékelhetjük, hanem az általa pástorolt közösség megbomlása felett érzett őszinte megrendülésként. Rajta kívül még Hajós Nagy András főjegyző, Peleskei Miklós kinevezett esperes és Laskai Sámuel főgondnok szólt az egybegyűltekhez.³⁸

A Szilágyságnak az erdélyi egyházkerületbe való hivatalos bekebelezésére a soron következő generális zsinaton került sor, melyet a korábbi elképzelésekhez képest egy évvel később, 1823. június 8–14. között tartottak meg Zilahon. Itt a 16. napirendi pont alatt tárgyalták az újonnan megalakult traktus befogadását. A határozathoz fűzött megjegyzés ugyanakkor világosan tükrözi, hogy Erdély mindig is a saját fennhatósága alá tartozóként tekintett a Szilágyságra:

³⁶ Ebben egyrészt tudomásul vették, hogy a Superintendentialis Consistorium átruházta a felsőbb házassági bíráskodás jogát az erdélyiekre, de közben hangsúlyozták, hogy a debreceniek püspökökre nézve ezt nem tehetik, aki ebbéli jussáról csak saját elhatározása alapján dönthet. Nyilvánvaló kifejezése ez annak, hogy Péchy főgondnok és Benedek püspök küzdelmében a közép-szolgálatok ez utóbbit támogatták, joghatóságának hangsúlyozásával az ő segítségére is számítva érdekeik érvényesítésében. Ezt nyomatékosítja, hogy a Főkonzisztóriumhoz intézett folyamodványt a püspöknek is elküldték. Uo., 17v–18r.

³⁷ SzSzEm VIII/D, jelzete: D/131.

³⁸ RNL PRSS/R42, 30v–35r.

„Ennek olvasása alkalmatosságával olly kifejezést vévén észre Generalis Synodusunk, a melly arra mütathat, mintha a szilágyi eklésziák ez előtt a debretzeni superintendentiától függötenek volna, szükségesnek látta Generalis Synodusunk a balra-magyarázhatás tekintéséből meg-jegyezni azt, hogy a superintendensi actusokra nézve igaz, hogy a debretzeni superintendenstől függötenek, de nem a Superintendentiale Consistoriumtól, hanem a superintendensel edgyet értve az erdélyi méltóságos Fő Consistoriumtól.”

Emellett jól jelzi az alig létrehozott új egyházmegyében máris jelentkező feszültségeket, hogy a traktus hivatalos nevének (Szilágyi/Sylvaniensis) kihirdetése után rögtön következik egy kiegészítés is, mellyel a közép-szolnokiak kérésére az elnevezést a Főkonzisztórium *Szilágy-Szolnokira* módosította, illetve Héczei Pált a továbbiakban is megilleti a seniori titulus és javadalom.³⁹ Ezzel kezdetét vette a szilágy-szolnoki egyházmegye százhusz éves fennállása, melynek majd a második világháború eseményei vetettek véget 1944-ben. Ekkor ismét egy új fejezet kezdődött a szilágysági eklésziák addig is meglehetősen hepehupásnak bizonyult történetében.

ÖSSZEZÉS

A tanulmány a tiszántúli egyházkerület és az erdélyi Főkonzisztórium közötti, a Szilágyság feletti fennhatóság gyakorlását tekintő évszázados huzavona záró epizódját vizsgálja a leginkább érintettek, azaz a szilágysági egyházmegyék nézőpontjából. Bár köztudomású, hogy ebből a küzdelemből végül az erdélyi fél került ki győztesen, a részletekbe betekintve nyilvánvalóvá válik, hogy ezt a meglehetősen leegyszerűsítő, az egyházkerületi határok mentén egymásnak feszülő frontokat felvázoló képet valójában további törésvonalak tarkították. Gondolhatunk itt elsőként a lelkészi és a világi rend mindkét oldalon kisebb-nagyobb mértékben jelentkező ellentétére, az egyházkormányzatban magának igényelt vezető pozíciót tekintve. Továbbá a két érintett egyházmegye esetében is némi eltérés figyelhető meg az elcsatolás kivitelezését illetően. A közép-szolnoki traktus ebbéli visszafogottságát sajátos kettéosztottságával magyarázhatjuk, míg a szilágyiak azok, akik az eredeti, valójában az addigi status quo-t rögzítő elsődleges tervezettől eltérően már eleve a tiszántúli kerulettől való teljes elszakadást óhajtották. Az még további vizsgálatot igényel, hogy utóbbi esetében ez az elképzelés milyen mértékben tükrözte a lelkészi kar, illetve a világi vezetés (valójában a Főkonzisztórium) akaratát. A hivatalos dokumentumok ebben a tekintetben nem biztosítanak kellő rálátást, az érintett szereplők magánjellegű iratainak további kutatása segíthet hozzá a kép pontosításához. Viszont ennek hiányában is megelölegezhető a feltételezés, miszerint a lelkipásztori közösségnek is létérdeke volt a maga és az általa pásztorolt

³⁹ *Protocollum Sanctae Synodi Generalis En. Refor. in Oppido Zilah Ao 1823 diebus 8. 9. 10. 11. 12. 13. et 14. Junii celebrata*, Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, fond: A3 Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek, jelzet: 428/1823. Ezúton köszönöm Tóth Levente szíves segítségét.

gyülekezetek számára a kedvezőbb körülmények biztosítása – erre nézve pedig egyértelműen az erdélyi egyházkerülethez való csatlakozás jelentette a garanciát. Bár a későbbi forrásokban (amikor majd néhány évtized múlva újból előkerül a kérdés) utalás történik a szóbeszéd szintjén felmerült állítólagos világi nyomásgyakorlásra is, vélhetőleg ebben a kérdésben a két fél azonos álláspontot képviselt. S ha eltérő volt az egyházmegyéék kezdeti elgondolása a kerületekhez fűződő további viszony alakítása tekintetében, a véleménykülönbség az elcsatolást követő átmeneti helyzetben is megmaradt közöttük, mindegyikük másképpen gondolta el a folytatást. Végül a szilágyi traktus álláspontja kerekedett felül, s néhány, a másik fél részére tett kompromisszumos gesztus megtételével végül létrejöhetett a tágabban értelmezett Szilágyság számára egy bő évszázadon át az egyházigazgatási kereteket biztosító szilágy-szolnoki egyházmegye.

ABSTRACT

Attila Zsigmond: „...henceforth we shall belong to the Transylvanian church district...”. Addenda to the formation of the Church County of Szilágy-Szolnok

The purpose of this study is to present the establishment of the church county of Szilágy-Szolnok from a novel perspective. Originally, the church county of Szilágy was part of the Transtibiscan Church District. However, it became later to rely more and more markedly on the protection and support of the Transylvanian General Consistory. This originated from the specific legal status of the counties of Kraszna and Middle-Szolnok, which provided the administrative framework of Szilágyság (Szilágy region): Specifically, Kraszna and Middle-Szolnok counties were under the taxing jurisdiction of the Kingdom of Hungary but administratively they were classified as Transylvania. Since the situation of the Protestants was more favourable in Transylvania, it is understandable that from the first third of the 18th century, leaders of the church county of Szilágy increasingly sought protection in the region under the Transylvanian General Consistory, which led to tensions between the two church districts. In 1821, the outcome of this exasperating situation was that the General Convention in Pest ordered the congregations of Szilágy to join the Transylvanian church district, which led to the establishment of the church county of Szilágy-Szolnok. Based on archival documents, it was investigated how all these, i.e., the process of redistricting proceeded from the viewpoint of the church counties and to what extent they could control the course of events.

Keywords: Szilágyság (region), Church County of Szilágy-Szolnok, Transtibiscan Church District, Transylvanian General Consistory, protection, tensions